

گزیده

عکسهای تاریخی

موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی

جلد اول - رجال

به کوشش

الله محبوب فریمانی - بهزاد نعمتی

زیر نظر

شورای پژوهش و انتشارات سازمان

ناشر

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

۵۳

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. گزیده عکسهای تاریخی موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛ رجال/ به کوشش: الهه محبوب فریمانی و بهزاد نعمتی - ۱۳۸۴.

۲۲۳ ص. (انتشارات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛ ۵۳)

ISBN 964-6429-32-7

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه.

نمایه.

۱. گزیده عکسهای تاریخی موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی - جلد اول / رجال. - آرشیو - عکسها.

- ایران - خراسان - الف) محبوب فریمانی، الهه. ب) نعمتی، بهزاد. ج) عنوان

۰۲۷/۵۵۵۸۲

۱۹۴۷۸ الف/ ۲۴۴۶

۳۱۵۵۲ - ۸۳م

کتابخانه ملی ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
آستان قدس رضوی

۵۳

گزیده عکسهای تاریخی موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی جلد اول - رجال (مصور)

به کوشش	: الهه محبوب فریمانی - بهزاد نعمتی
زیر نظر	: شورای پژوهش و انتشارات سازمان
ناشر	: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی
ویراستار	: جواد فرهمندزاد
امور فنی	: انتشارات سازمان
چاپ و صحافی	: مؤسسه چاپ آستان قدس رضوی
نوبت چاپ	: اول / ۱۳۸۴
شمارگان	: ۱۰۰۰ نسخه - وزیری
شابک	: ۷-۳۲-۹۶۴۲۹-۹۶۴
قیمت	: ۲۵۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ است

نشانی: مشهد - حرم مطهر - بست شیخ طوسی - سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

ص.ب. ۱۷۷-۹۱۷۳۵ تلفن و دورنگار روابط عمومی: ۰۵۱۱-۲۲۱۹۵۵۳ تلفن و دورنگار سازمان: ۰۵۱۱-۲۲۲۰۸۴۵

تلفن و دورنگار مدیریت امور اسناد و مطبوعات: ۰۵۱۱-۲۲۲۱۱۴۹ وب سایت سازمان: www.aqlibrary.org

فهرست مطالب

۱۵		سخن ناشر
۱۷		روش کار در این مجموعه
۱۹		مقدمه
۱۹		ورود عکاسی به ایران
۲۲		عکاسی در خراسان
۲۴		اسناد مربوط به عکاسی
۲۷		اسناد مربوط به عکاسی در آستان قدس رضوی

بخش اول

عکسهایی که اصل آنها در آرشیو مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان
کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی موجود است

۳۷		ابراهیم امیر تیمور کلالی
۳۸		ابراهیم امیر تیمور کلالی
۳۹		ابوالقاسم طبیب نائینی
۴۰		احمد شاه قاجار
۴۱		اعتماد السلطنه علی قلی میرزا وزیر علوم
۴۲		اعتماد السلطنه
۴۳		امان‌الله میرزا
۴۴		امیر تیمور میرزا

- ۴۵.....امین الدوله
- ۴۶.....آقا ابراهیم رختدار
- ۴۷.....جلال الدین میرزای قاجار
- ۴۸.....رکن الدوله والی خراسان، سیستان و متولی باشی آستان قدس
- ۴۹.....سالار ممتاز رئیس شهربانی خراسان در دوران صدر مشروطیت
- ۵۰.....محسن و کیلی
- ۵۱.....محمد ابراهیم خان علم شوکت الملک
- ۵۲.....محمد جواد تهرانیان
- ۵۳.....معمد الدوله فرهاد میرزا
- ۵۴.....میرزا مهدی پیش خدمت خاصه
- ۵۵.....ناظم الملک جهانگیر خان
- ۵۶.....نصیر الدوله میرزا احمد بدر
- ۵۷.....حاجی صمد و حاجی حسین
- ۵۸.....حشمت الدوله و امین الملک
- ۵۹.....سهام الدوله حیدرقلی خان
- ۶۰.....فرخ خان امین الدوله و عزیز خان سردار کل
- ۶۱.....ملک منصور میرزا و سلطان احمد میرزا
- ۶۲.....استادان نوازنده موسیقی
- ۶۳.....علی کوچکه و پسرهایش
- ۶۴.....فتح الملک جلایر حاکم کلات
- مختار کاشی از رجال صدر مشروطیت در مشهد، به اتفاق چند تن از منصوبان وابسته به حزب
- ۶۵.....دموکرات کاشان
- ۶۶.....انجمن ایالتی خراسان - سیستان
- ۶۷.....جمعی از افراد ایل قشقایی در دوره قاجار
- ۶۸.....جمعی از سادات در مراسم مولود حضرت فاطمه (س) در عمارت وزیر نظام
- ۶۹.....جمعی از سادات در مراسم مولود حضرت فاطمه (س) در عمارت وزیر نظام
- ۷۰.....دسته کریم شیرهای

سردار معزز ایلخانی شادلو عزیزالله خان حکمران بجنورد و اسرا و سرهای کشته‌شدگان طایفه	
ترکمن یموت و کوکلان	۷۱
محمد ابراهیم خان علم و کارگزارانش	۷۲
محمد ابراهیم خان علم و کارگزارانش	۷۳
مطربان خاصه دربار ناصری	۷۴

بخش دوم

عکسهای که اصل آنها در کاخ موزه گلستان موجود است

عکسهای سفر اول و سفر دوم ناصرالدین شاه به خراسان

شجاع الدوله امیر حسین خان	۷۸
عضدالملک علی رضاخان پیش خدمت خاصه همایونی	۷۹
منشی الممالک	۸۰
ابو محمد مدرّس آستانه	۸۱
امان الله خان سرهنگ فوج تخته‌قاپو	۸۲
حبیب الله خان پیش خدمت خاصه ناصرالدین شاه	۸۳
محمدولی خان سرکرده سواره خلیق	۸۴
معاون الاطباء حاجی میرزا سیدمهدی	۸۵
موسی خان حاکم نیشابور	۸۶
میرزا ابراهیم مجتهد سبزواری	۸۷
میرزا علی محمد مستوفی	۸۸
میرزا علی نقی ترشیزی مدرّس آستان قدس	۸۹
میرزا محمدعلی شریعتمدار مدرّس آستان قدس	۹۰
تیرالدوله پرویز میرزا	۹۱
یکی از عمال رکن الدوله والی خراسان	۹۲
عمال رکن الدوله والی خراسان	۹۳
حیدرقلی خان هراتی و میر عبدالحمیدخان	۹۴
میرزا شفیع اعتمادالتولیه، میرزا بابا معتمدالتولیه	۹۵

- ۹۶ میرزا تقی پسر اعتمادالتولیه، میرزا احمد مستوفی
- ۹۷ میرزا عبدالرضا مهردادار خاصه
- ۹۸ میرزا مهدی نایب‌النظاره، میرزا محمدعلی
- ۹۹ حبیب‌الله خان با هر دو پسرش
- ۱۰۰ میرزا عبدالله مستوفی و دیگران
- ۱۰۱ میرزا محمدعلی سرکشیک چهارم و
- ۱۰۲ میرزا محمدعلی منشی رکن‌الدوله و
- ۱۰۳ جمعی از تجار مشهد
- ۱۰۴ علمای شهر بجنورد
- ۱۰۵ زنبورک‌چیان خاصه

عکسهای مأموریت عبدالله قاجار به خراسان

- ۱۰۸ خان‌باباخان پسر امیرگونه‌خان
- ۱۰۹ رضاقلی‌خان کرد
- ۱۱۰ دفتردار رژی
- ۱۱۱ سهام‌الدوله یارمحمدخان
- ۱۱۲ پسر بزرگ سهام‌الدوله
- ۱۱۳ پسر دوم سهام‌الدوله
- ۱۱۴ پسر سوم سهام‌الدوله
- ۱۱۵ پسر کوچک سهام‌الدوله
- ۱۱۶ شجاع‌الدوله
- ۱۱۷ صاحب دیوان میرزا فتحعلی خان والی خراسان
- ۱۱۸ متوئی‌باشی آستان قدس
- ۱۱۹ فتح‌السلطنه حاکم سبزوار
- ۱۲۰ عمادالملک حاکم طبس
- ۱۲۱ فراش‌باشی آستانه
- ۱۲۲ کامران میرزا پسر بزرگ شاهزاده معین‌الدوله

۱۲۳	مجدالسلطنه وزیر عدلیه خراسان.....
۱۲۴	معین الدوله احمد میرزا.....
۱۲۵	مؤتمن السلطنه میرزا محمدرضا مستوفی، صاحب دیوان.....
۱۲۶	مؤیدالدوله ابوالفتح میرزا.....
۱۲۷	میرزا ابراهیم سبزواری.....
۱۲۸	میرزا بابا مستوفی منشی باشی شجاع الدوله.....
۱۲۹	میرزا عبدالله خادم باشی.....
۱۳۰	میرزا محمدعلی لشکرنویس فرزند مؤتمن لشکر.....
۱۳۱	نصرت الملک علی مردان خان.....
۱۳۲	نیرالدوله حسین میرزا.....
۱۳۳	پسر و برادرزاده اعتصام الدوله.....
۱۳۴	میرزا رضی خان کارگزار در گز، محمدعلی خان حاکم در گز.....
۱۳۵	میرزا حسن خان نوه صاحب دیوان.....
۱۳۶	جلیل میرزا رئیس تلگراف خانه، معین التولیه، حبیب الله میرزا داماد سهام الملک.....
۱۳۷	نایب التولیه.....
۱۳۸	مؤتمن السلطنه، نایب التولیه، شیخ الرئيس، معین التولیه.....
۱۳۹	پسر اعتصام الدوله، صادق خان سرتیپ قزاق خراسان و آجودان باشی صاحب دیوان.....
۱۴۰	سهام الدوله و پسرهایش.....
۱۴۱	محمدعلی خان حاکم در گز.....
۱۴۲	اجزای رژی در مشهد.....
۱۴۳	اجزا و رؤسای تلگراف خانه مشهد.....
۱۴۴	پسر مجدالسلطنه و اجزای دیوان خانه عدلیه خراسان.....
۱۴۵	جمعی از رجال در گز.....
۱۴۶	جمعی از رجال و خدام حرم مطهر.....
۱۴۷	دانیال رئیس رژی در خراسان.....
۱۴۸	سرکشیک و اجزای آستانه مبارکه.....
۱۴۹	گروهی از سواران جدید قزاق خراسان.....

- ۱۵۰ عماد الملک حاکم طبرستان و عمال او
- ۱۵۱ فتح السلطنه حاکم سبزوار
- ۱۵۲ متولی باشی و سرکشیک و فراشهای امامزاده سلطان ابراهیم قوچان
- ۱۵۳ محمدصادق خان سرتیپ و سواره قزاق خراسان
- ۱۵۴ محمدمهدی خان سرتیپ حاکم کلان
- ۱۵۵ نایبالحکومه و بیگلربیگی و ریش سفیدان درگز

یادداشت‌های بخش اول

- ۱۵۹ ابراهیم امیر تیمور کلانی
- ۱۵۹ ابوالقاسم طیب نایبی
- ۱۶۰ احمد شاه قاجار
- ۱۶۱ اعتضاد السلطنه علی قلی میرزا وزیر علوم
- ۱۶۱ اعتماد السلطنه علی خان
- ۱۶۲ امان‌الله میرزا
- ۱۶۲ امیر تیمور میرزا
- ۱۶۳ امین الدوله میرزا علی خان
- ۱۶۳ آقا ابراهیم رختدار
- ۱۶۴ جلال‌الدین میرزای قاجار
- ۱۶۴ رکن الدوله والی خراسان، سیستان و متولی باشی آستان قدس
- ۱۶۵ سالار ممتاز رئیس شهربانی خراسان در دوران صدر مشروطیت
- ۱۶۵ محمد ابراهیم خان شوکت‌الملک علم
- ۱۶۶ محمد جواد تهرانیان
- ۱۶۶ معتمد الدوله فرهاد میرزا
- ۱۶۶ میرزا مهدی پیش خدمت خاصه
- ۱۶۷ ناظم‌الملک جهانگیرخان
- ۱۶۷ نصیرالدوله میرزا احمد بدر
- ۱۶۷ حاجی صمد و حاجی حسین

۱۶۸	حشمت‌الدوله و امین‌الملک
۱۶۹	سهام‌الدوله حیدرقلی خان
۱۶۹	فرخ‌خان امین‌الدوله و عزیزخان سردار کل
۱۷۰	سلطان احمد میرزا عضدالدوله و ملک منصور میرزا
۱۷۱	استادان نوازنده موسیقی
۱۷۲	علی کوچکه و پسرهایش
۱۷۲	فتح‌الملک جلایر
۱۷۳	انجمن ایالتی خراسان - سیستان
۱۷۳	عبدالله خان ضرغام‌الدوله
۱۷۴	دسته کریم شیرای
۱۷۴	سردار معزز ایلخانی شادلو عزیزالله خان حکمران بجنورد
۱۷۴	مطربان خاصه دربار ناصری

یادداشت‌های بخش دوم

۱۷۷	شجاع‌الدوله امیرحسین خان
۱۷۷	منشی الممالک
۱۷۷	ابومحمد مدرس آستانه
۱۷۸	امان‌الله خان سرهنگ فوج تخته‌قاپو
۱۷۸	معاون‌الاطباء حاجی میرزا سیدمهدی
۱۷۸	میرزا ابراهیم مجتهد سبزواری
۱۷۹	میرزا علی محمد مستوفی
۱۷۹	نیرالدوله پرویز میرزا
۱۷۹	غمال رکن‌الدوله والی خراسان
۱۸۰	حیدرقلی خان هراتی و میرعبدالحمیدخان
۱۸۱	میرزا شفیع اعتمادالتولیه وزیر اول آستانه مقدسه
۱۸۱	میرزا ابوالقاسم مستوفی
۱۸۱	میرزا محمدعلی رضوی سرکشیک چهارم

۱۸۱		جمعی از تجار مشهد
۱۸۲		علمای شهر بجنورد
۱۸۲		زنبورک چیان خاصه
۱۸۳		رضا قلی خان کُرد
۱۸۳		سهم الدوله یار محمد خان و فرزندانش
۱۸۴		شجاع الدوله سوم محمد ناصر خان
۱۸۴		صاحب دیوان میرزا فتحعلی خان، والی خراسان و متوکی باشی آستان قدس
۱۸۵		فتح السلطنه حاکم سبزوار
۱۸۶		عماد الملک حاکم طبس
۱۸۶		فراش باشی آستانه
۱۸۶		معین الدوله احمد میرزا
۱۸۷		مؤتمن السلطنه میرزا محمد رضا مستوفی
۱۸۷		مؤید الدوله ابوالفتح میرزا
۱۸۸		میرزا عبدالله خادم باشی
۱۸۸		نصرت الملک علی مردان خان
۱۸۹		نیرالدوله حسین میرزا
۱۸۹		معین التولیه، هاشم میرزا
۱۸۹		نایب التولیه
۱۹۰		شیخ رئیس، معین التولیه
۱۹۰		محمد علی خان حاکم درگز
۱۹۰		اجزا و رؤسای تلگراف خانه مشهد
۱۹۱		محمد صادق خان سرتیپ
۱۹۳		فهرست منابع و مآخذ
۱۹۷		فهرست الفبایی عکسها
۲۰۳		نمایه ها (اشخاص، اصطلاحات، القاب، مکانها)

تشکر و امتنان

این مجموعه، کار گروهی از همکاران خوبمان در مدیریت امور اسناد و مطبوعات است که تلاش تمامی آنها ستودنی می باشد.

طرح اولیه آن با همکاری خانم ربابه معتقدی و همکارانشان شکل گرفت و بعد از آن با یاری اساتید و دوستانی دیگر این مجموعه کامل شد.

از استادان بزرگوار آقای دکتر مسعود فرنود و آقای ایرج افشار که ما را در تهیه و تنظیم این مجموعه راهنمایی نمودند قدردانی می کنیم.

نظرات جناب حاج آقای الهی خراسانی، رئیس هیئت مدیره سازمان، در دو نوبت راهگشای طرح شد که از ایشان سپاسگزاریم.

از سرکار خانم طلایی و جناب آقای کفشدار طوسی (مدیریت و معاونت وقت اسناد و مطبوعات) که ما را در تنظیم این مجموعه یاری رساندند تشکر می نمایم.

از تلاش همکاران دیگرمان آقایان: سوزنچی، داوطلب، حسامی، منتظری، سنابادی عزیز و بخش آرشیو تاریخ شفاهی قدردانی می نمایم.

از مساعدت شورای پژوهش و انتشارات و نیز سرکار خانم اعظم قوی حروفچین و صفحه آرایی کتاب سپاسگزاری می کنیم.

اللهه محبوب فریمانی - بهزاد نعمتی

تابستان ۱۳۸۴

سخن ناشر

گستره تنوع اسناد از حیث شکل و موضوع، از قدیمی‌ترین دست‌نوشته‌های بشر بر روی سنگها و در دل غارها؛ مکتوبات خطی بر روی پوست، پارچه و کاغذ، عکس، فیلم، نقشه، اسلاید، گراور، مهر و نگاتیو تا تازه‌ترین اطلاعات ثبت شده بر روی جدیدترین فناوری یعنی سی‌دی و دیسکت را شامل می‌شود. این تنوع از حیث موضوع نیز همه موضوعات زندگی بشر، از مکاتبات دوستانه گرفته تا قراردادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی بین حکومتها و قراردادهای روزانه بین افراد مانند قبایله‌های ازدواج، مصالحه خط، معاملات ملکی، وصیت نامه‌ها و ... را در بر می‌گیرد.

عکس از جمله اسنادی است که در تجسم واقعیتهای زندگی مردمان گذشته، پژوهشگر را یاری می‌دهد. آستان قدس رضوی که یک نهاد مذهبی کهن با تشکیلات اداری همسان با حکومت مرکزی ایران بوده و می‌باشد، دارای غنی‌ترین آرشیو مذهبی کشور نیز هست.

با ورود صنعت عکاسی به ایران، آستان قدس رضوی از این صنعت در ثبت تصویری وقایع، اماکن و معماری خود بهره گرفته، حتی عکاسانی را از همان ابتدا و به همین منظور به استخدام درآورده است.

در آرشیو مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی تنوع اسنادی مذکور را از حیث شکل و موضوع می‌توان مشاهده نمود.

مجموعه حاضر با عنوان «گزیده عکسهای تاریخی موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی، جلد اول- رجال» با رویکرد پژوهشی مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان، در جهت معرفی تاریخ تشکیلات اداری پانصدساله این نهاد مذهبی، به عنوان نمادی از نظام اداری ایران، تهیه شده و علاوه بر معرفی عکسهایی در موضوع آستان قدس رضوی به معرفی سایر عکسهای موجود در مخزن اسناد می‌پردازد.

فراهم آمدن شرایط حفظ، نگهداری و اطلاع‌رسانی، نیز پژوهش و انتشار اسناد مرهون عنایات خاصه مقام متین تولیت عظمای آستان قدس رضوی حضرت آیت‌الله واعظ طبسی و قائم مقام محترم تولیت، جناب حاج آقای کریمی می‌باشد. این مجموعه سپاسی است از حمایت‌های ایشان.

برادران رفیعی

رئیس سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد

آستان قدس رضوی

روش کار در این مجموعه

عکس علاوه بر ارزش علمی و تاریخی به عنوان سند، نوعی ارزش تفتنی و یادگاری نیز در نظر عامه مردم دارد. به همین جهت، تنها متخصصان و محققان بیننده تصاویرها نیستند؛ بلکه عکسها چنان با زبان روشن و فراگیری با بیننده خود سخن می گویند که همگان می توانند مخاطب آن باشند. با توجه به این اهمیت و مقبولیت، گزیده‌ای از عکسهای تاریخی موجود در آرشیو مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی با رویکردی به خراسان و آستان قدس رضوی منتشر می گردد.

عکسهایی که در این مجموعه معرفی می شود، شامل دو بخش است:

بخش اول

عکسهایی است که اصل آنها در آرشیو اسناد آستان قدس رضوی موجود می باشد. عمده این عکسها از راه خریداری یا اهدا (از سوی بنیاد شهید، عباس قلی جلایر و ...) تهیه شده و تاریخ اغلب آنها دقیقاً مشخص نیست. آن دسته عکاسان این بخش که شناسایی شده اند، به شرح زیر می باشند:

۱. تهران، عکاس خانه ماشاءالله خان، ۱۳۲۴ ه. ق.
۲. تهران، آقا رضا عکاس باشی اقبال السلطنه (۱۲۵۹-۱۳۰۷ ه. ق.).
۳. تهران، محمدحسن قاجار
۴. تهران، آنتوان خان سوریوگین
۵. تهران، عکاسی یونان تهران، ۱۹۶۷ م. (فتوکی چند عکس در این عکاس خانه تهیه شده است).
۶. مشهد، عکاس خانه میرزا فرج الله ۱۳۲۳ ه. ق.
۷. مشهد، عکاس خانه محمدعلی قاجار
۸. اصفهان، تونی هووانس ماردیروسیان (۱۲۸۱-۱۳۵۴ ه. ق.).
۹. کراچی، دمرای Doomrai

بخش دوم

شامل عکسهایی است که اصل آنها در مجموعه کاخ گلستان موجود می باشد و نسخه ای از عکسهای این مجموعه که مربوط به خراسان است، در سالهای اخیر توسط مرکز اسناد آستان قدس

رضوی خریداری شده. این تصاویر مربوط به سفر اول و دوم ناصرالدین شاه به خراسان و نیز

عکسهای عبدالله قاجار در مأموریت به خراسان می باشد، که عبارتند از: ۱. عکسهای سفر اول ناصرالدین شاه به خراسان. در سالهای ۱۲۸۳ و ۱۲۸۴ ه. ق.؛ عکاس: آقا رضا عکاس باشی؛ شماره آلبوم در کاخ گلستان: ۱۴۲؛ ابعاد ۲۱ × ۳۰. این عکسها از مناظر ابنیه و بقاع متبرکه و رجال مشهد، سمنان، دامغان، شاهرود، بسطام، شیروان و بجنورد است که هنگام سفر شاه به این مناطق، در مسیر راه گرفته شده. از

میان این عکسها، تصاویر مربوط به رجال انتخاب شده است؛ ۲. عکسهای آقا رضا عکاس باشی سفر دوم ناصرالدین شاه به خراسان. در سال ۱۳۰۰ ه. ق.؛ شماره آلبوم در کاخ گلستان: ۲۹۶، ابعاد ۳۴/۵ × ۴۳/۵. این عکسها از مناظر مسافرت به خراسان و توقفگاههای میان راه در مسیر رفت و آمد به دارالخلافه است. از این میان، عکس همراهان و اشخاصی که در این سفر همراه ناصرالدین شاه بوده اند و یا با آنها ملاقات داشته اند، انتخاب شده است. برخی از این عکسها توضیحی به خط خود شاه دارد؛ ۳. عکسهای مأموریت عبدالله قاجار به خراسان. در طی سالهای ۱۳۰۹-۱۳۰۸ ه. ق.؛ عکاس: عبدالله قاجار؛ شماره آلبوم در کاخ گلستان: ۲۴۰ و ۱۹۱؛ ابعاد ۳۸ × ۳۱ و ۳۷/۵ × ۳۲/۵. عکاس در زیرنویس هر عکس، مشخصات افراد را به همراه نام خودش با عنوان «عکاس مخصوص اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاهی ارواحنا فداء خانه زاد عبدالله قاجار دارالخلافه ناصری» یا بخشی از این عبارت را آورده است. با توجه به نامشخص بودن تاریخ برخی از عکسها در هر مجموعه ابتدا عکسهای فردی و سپس عکسهای گروهی، به ترتیب الفبایی، معرفی شده. در پایان، توضیحات عکسها بعد از معرفی آنها با عنوان یادداشت های بخش اول و دوم آمده است. عبارتی که خود عکس به همراه داشته، در پاسورقی تحت عنوان «زیرنویس» آورده شده که برخی عکسها توضیحی نداشته است. در اصل، توضیحات و یادداشت های عکاس در عکسهای مجموعه کاخ گلستان در ذیل هر عکس قید شده؛ ولی در موارد دیگر، یا در ذیل عکس و یا پشت عکس، نام عکاس و توضیحات وی ذکر شده است. در ابتدای هر بخش، فهرستی جداگانه از عکسها و در پایان جهت سهولت دسترسی اهل تحقیق و نیز جستجوی سریع اشخاص فهرست الفبایی کل مجموعه آمده است.

ورود عکاسی به ایران

در زمینه عکاسی، ایران از کشورهایی است که به سرعت به عکاسی دست پیدا کرد و همزمان با کشورهای غربی، از این فناوری نو بهره برد. معمولاً وسایل و لوازم عکاسی

از اولین نمونه های عکاسی در ایران به اسلوب
دائمنوتیپ ملکه قاسم میرزای عکاس

اندکی بعد از اختراع، به صورت هدیه به دربار ایران می رسید.^۱ افتتاح اولین عکاسخانه عمومی در میدان توپخانه تهران در فاصله بیست و اندی سال پس از اختراع دوربین عکاسی، سرعت ورود و همگانی شدن این هنر و فناوری را در اجتماع ایران به خوبی نشان می دهد که این حرکت سریع همچنان ادامه

یافت و عکاسی در سالهای بعد نیز با تلاش عکاسان ایرانی و فرنگی همچنان پر رونق باقی ماند. چه در دربار و حکومت، چه در میان عامه مردم و چه

در اهل سیاست و رجال متنفذ و مرفه، همه به وسیله این اسباب قادر بودند که حیرت خاص و عام را برانگیزند و تصویر ماندگاری از چهره خود یا هر آنچه که می خواستند، داشته باشند.

عکاسی باشی به زودی در زمره مشاغل دربار دوره ناصری جای ویژه ای باز کرد و حتی خود شاه نیز مدتی سرگرم هنرآموزی و

تجربه های متعدد در این مقوله شد. دوربین عکاسان ایرانی و خارجی و جهانگردان، همه جا لحظات و نماهای ارزشمندی را

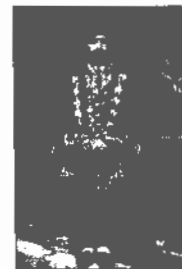
نمونه کار مونتلا در عکاسی: دو تصویر از
علی اصغر خان امین السلطان صدر اعظم
در مقابل یکدیگر

ثبت می کردند. فنون مختلف مربوط به عکسها و ویرایش و مونتاز آنها نیز به زودی رواج

یافت.

پیشینه عکاسی در ایران به اواسط سلطنت محمدشاه قاجار بر می گردد. در این دوره دوربین عکاسی توسط افسران ایتالیایی، فرانسوی و روسی به ایران آورده شد. در حدود سال ۱۲۶۰ ه. ق. نخستین عکسها از شاه و درباریان توسط ژول ریشار در کاخ سلطنتی تهران تهیه شد،^۲ که این فن به تدریج در دوره های بعد نیز توسعه یافت و در دوره ناصرالدین شاه پیشرفت شایان توجهی به دست آمد. ضمن اینکه عکاسی در انحصار خارجیان باقی نماند و ایرانیان هم به سرعت وارد این کار شدند و در آن مهارت کسب کردند. در ابتدا شیوه عکاسی به صورت «داگروتیپ» که عکاسی روی صفحات نقره بود، انجام می شد. اما در دوره ناصرالدین شاه شیوه جدید فتوگرافی که عکاسی بوسیله کاغذهای حساس و پلاکهای شیشه ای بود، به وجود آمد. عکسهای ریشار به شیوه اول گرفته شد.^۳

علاقه شخصی شاه به عکاسی و حمایت وی به این پدیده نوین، کار پیشرفت و توسعه آنرا ساده تر کرد و به این ترتیب، این هنر به سرعت همگانی شد و عموم مردم توانستند از آن بهره مند شوند. توجه شاه به عکاسی بیش از علاقه بود، به گونه ای که با آن آشنا شد و پس از یادگیری کلیات آن، خود نیز عملاً به دنیای عکاسی راه یافت. از عکاسی های او نمونه های متعددی وجود دارد که در آنها به تجربه های متفاوتی دست یازیده است. آشنایی شاه با عکاسی به دوران ولی عهدی او در آذربایجان بر می گردد که در آنجا با این وسایل نوین آشنا شده بود.

یکی از عکسهایی که ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۳ ه. ق. از خودش گرفته است.

نمونه نقوشهای عکاس خانه آقا رضا
عکاس باشی (اقبال السلطنه)

شاه برای انجام کارهای عکاسی، حیاط و عمارتی از کاخهای سلطنتی خود را به عکاس خانه دربار اختصاص داد تا در آن، تاریک خانه ای برای نگهداری شیشه های حساس ایجاد کنند تا ظهور و چاپ عکس ها در آن انجام شود. این گونه بود که «عکاس خانه مبارکه همایونی» بنیاد یافت.

برای سر و سامان دادن به کارهای این عکاس‌خانه، آقا رضا خان پسر میرزا اسماعیل پیش خدمت سلام و برادر میرزا علی نقی حکیم الممالک را که از محرمان و نزدیکان شاه بود و بنا به امر شاه فن عکاسی را نزد کارلیان^۴ به خوبی یاد گرفته بود، به عنوان عکاس‌باشی و مدیر عکاس‌خانه مبارکه همایونی منصوب کرده و به این فن جدید صورت جدی و رسمی داد. از این پس همه عکسهایی که به فرمان شاه تهیه می‌شد، در آلبوم‌خانه سلطنتی کاخ گلستان در شمس‌العماره گرد آمد.^۵

شاه در مورد عکاسی پی‌گیری و استمرار قابل توجهی داشت و حتی بعد از ممنوع کردن عکاسی در دربار، چند سال بعد دوباره به این کار پرداخت. نمونه‌های متعددی از عکسهایی که شاه در کنار آنها توضیحی نوشته است، وجود دارد. این توضیحات در معرفی شخصیت‌ها، مکان‌های مربوط به عکس و زمان آن است.

نمونه تماویری که ناصرالدین شاه در حاشیه آن مطلبی نوشته است.

(تصویر سمت راست یکی از اولین عکسهایی است که از افراد داخل دربار گرفته شده، در آن هر یک از افراد به خط شاه معرفی شده‌اند.)

عکاسی فقط به تخت‌گاه منحصر نشد. ناصرالدین شاه عکاسان را در سفرهایش به ایالات و ولایات ایران با خود می‌برد تا از گروه‌ها و طبقات مختلف مردم، رجال و اماکن تاریخی و مذهبی تصویر برداری کنند. آلبوم‌های آن همراه با شرح زیر نویس عکاس، در آلبوم‌خانه کاخ موزه گلستان موجود است. بعضی مواقع شاه با ابلاغ فرمان رسمی به عکاسان ماهر، آنها را به سراسرایالات و ولایات اعزام می‌داشت تا از مناظر، اماکن، رجال و مردمان آن دیار عکسبرداری کنند و از طرفی به حاکمان آن ولایات

نیز فرمان می‌داد که از عکاس‌باشی حمایت لازم را به عمل آورند.^۶ این اقدامات از طرف شاه و عکاسان او باعث گسترش کمی و کیفی فن عکاسی در سراسر ایران شد.

عکاسی در خراسان

اینکه در خراسان از چه زمانی عکاسی شروع شد، مشخص نیست. ظاهراً تا قبل از اینکه ناصرالدین شاه عکاسی به خراسان بفرستد، افرادی بوده‌اند که به این منطقه سفر کرده و عکسهایی گرفته‌اند. از جمله در *سفرنامه خانیکوف* که در سال ۱۲۷۴ ه.ق. به این سرزمین آمده، نقاشی‌هایی موجود است که آ. دوبار از روی عکسهای آلبوم خانیکوف کشیده است.^۷ در سال ۱۲۷۶ ه.ق. عکاسی از سوی ناصرالدین شاه به این سرزمین اعزام شد. در این سال دولت به قصد سرکوبی ترکمانان، نیرویی به خراسان فرستاد. ناصرالدین شاه به یک عکاس فرانسوی به نام آلوک پیشنهاد کرد که با سمت عکاس نظامی همراه ستاد نیرویی که به خراسان می‌رفت، به آن جا برود. آلوک این سمت را پذیرفت و با دخالت سفارت فرانسه، قرار شد در هر ماه پنجاه تومان، موجب از طرف دولت ایران به وی پرداخت شود؛ اما در همان روزهای اول ورودش به خراسان در سال ۱۲۷۷ ه.ق. در حین جنگ دستگاه‌هایش را از دست داد و خود نیز به دست ترکمانان اسیر شد.^۸ به این ترتیب اولین عکسهایی که می‌توانست بیانگر تاریخ سیاسی و فرهنگی خراسان باشد، از میان رفت.

چنان که گفته شد، یکی از اقدامات ناصرالدین شاه در سفرهایش، همراه بردن عکاسان درباری برای عکس‌برداری از رجال و مناطق مختلف بود. وی در طی دوران سلطنت خود، دو سفر به خراسان انجام داد که در هر دو سفر عکاسان درباری او را همراهی کردند. این عکاسان توانستند از مناظر، رجال و طبقات اجتماعی مردم خراسان عکسبرداری کنند و یادگاری بزرگی در آلبوم‌خانه کاخ گلستان بر جای بگذارند.

در نخستین سفر شاه به خراسان که از ذی‌حجه سال ۱۲۸۳ ه.ق. تا جمادی‌الاول ۱۲۸۴ ه.ق. به طول انجامید، آقا رضا عکاس‌باشی همراه او بود که از بناها و اشخاص و افراد مشهور در بین راه عکس برداشته، ظاهر و چاپ کرد و به حضور ناصرالدین شاه

تقدیم داشت.^۹ چنان که از گفت و گوی آقا رضا عکاس با حاج ملاهادی سبزواری برمی آید، این شیوه برای مردمان خراسان نا آشنا بوده است: «آقا رضا عکاس باشی حسب الامر به انداختن عکس بجناب حاجی ملاهادی مأمور بود. انجام خدمت مرجوعه را نموده، به حضور مشرف شده و شیشه عکس جناب معزی الیه را که بسیار ممتاز برداشته شده بود، از نظر انور مبارک گذرانیده، مورد تحسین و مرحمت شد و به خاک پای همایون معروض داشت که چون جناب حاجی تاکنون اسباب و آلات این فن را ندیده و انعکاس و انطباع هیکل اشیاء را در صفحه خارج مشاهده ننمودند، از ملاحظه آن کمال تحیر را پیدا کرده، متفکر شدند و چون بر حقیقت آن فی الجمله بصیر گشتند، او را در استدلال علوم مناظر و مرایا اسبابی نیکو شمردند.»^{۱۰}

در سفر دوم ناصرالدین شاه به خراسان در سال ۱۳۰۰ ه. ق. نیز عکاسی وی را همراهی کرد. عکسهای وی در کاخ گلستان موجود می باشد. عکسها از ناصرالدین شاه و همراهان و اشخاصی است که در مسافرت به آنها برخورد کرده اند و تعدادی عکس از شکارهای صید شده، تفرجگاههای بین راه و بقاع متبرکه مشهود است.^{۱۱} در سالهای بعد، ناصرالدین شاه یکی از ماهرترین عکاسان خود را به نام عبدالله قاجار به خراسان فرستاد تا از مناطق خراسان

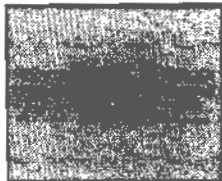
عبدالله قاجار یکی از
مشهورترین عکاسان
دوره ناصری

تصویر برداری کند. فرمان عکاسی از مناطق مختلف خراسان در سال ۱۳۰۸ ه. ق. صادر شد که آلبوم حاصل از این سفر در رجب سال ۱۳۱۱ ه. ق. به ناصرالدین شاه تقدیم گردید. برخی از مناطقی که در این فرمان دستور عکسبرداری از آنها صادر شده، از این قرارند: سرحدات، قوچان، بجنورد، شیروان، سرخس، لطف آباد و قصبات و دهکده های اطراف آن، پادگان نظامی، پل ها و ابنیه قدیمی.

عبدالله قاجار در سال ۱۳۰۹ ه. ق. دنباله مأموریت خود را پی گرفت. وی در این سال از کارمندان کمپانی رژی مشهد، مناظر توس و بجنورد و میل رادکان و کاخ خورشید (کلات نادری) و عشق آباد عکسبرداری کرد. اما در سال ۱۳۱۳ ه. ق. نیز بدون آنکه

۲۴ / گزیده عکسهای تاریخی موجود در مرکز اسناد ...
مسافرتی کرده باشد، از همان شیشه‌های سفر خراسان، عکس‌های دامغان، سمنان،
شاهرود، بسطام و قلعه لاسگرد و دور نمای آرادان را چاپ نمود.^{۱۲}

در سائهای بعد عکاسی در خراسان گسترش بیشتری یافت و افرادی در مشهد

عکاس‌خانه تأسیس کردند. از میان آنها می‌توان میرزا
عبدالجباراف و میرزا فرج‌الله اف را نام برد که ظاهراً
پدر و پسر و یا دو برادر بوده و عکاسی را در عشق آباد

نمونه نقوایی عکاس‌خانه عبدالله قاجار

روسیه فراگرفته بودند، همچنین میرزا علی اصغر نامی که
در سال ۱۳۲۳ ه.ق. در روزهای آغاز مشروطه در مشهد عکاس‌خانه داشته است. مهرها و
آرم پشت عکسهای او که به دو زبان روسی و فارسی می باشد، نشان دهنده آن است که
وی نیز عکاسی را در روسیه فراگرفته.^{۱۳} او در نامه‌ای که به شوکت الملک امیر قایمات
نوشته، دستور العمل چاپ و ظهور عکس که توسط عکاسان مشهد، روسیه و تهران انجام
می شد را، برای حاکم قاینات تشریح نموده است.^{۱۴}

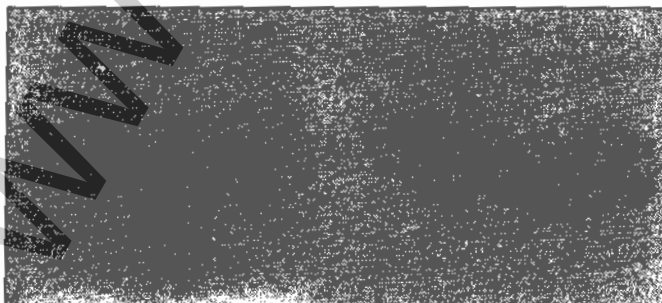
در پشت یکی از عکسهای معرفی شده در مجموعه حاضر، مهر عکاسی به نام محمد
علی قاجار حک شده که در مشهد عکاس‌خانه داشته است. با توجه به تاریخ عکس که در
دوره صدر مشروطه برداشته شده، احتمالاً این عکاس در این روزگار در مشهد به کار
اشتغال داشته است.^{۱۵}

اسناد مربوط به عکاسی

گسترش عکاسی فقط به تأسیس عکاس‌خانه منحصر نشد، بلکه در امور مختلف
اجتماعی و اداری نیز وارد شد. بهترین مثال برای این دعوی، اسناد اداری آستان قدس
است. مطابق این اسناد آستانه نیز برای عکس‌برداری از اماکن متبرکه و مراسم مذهبی، در
تشکیلات اداری خود عکاسانی را به کار گمارد. این مسئله بویژه با توجه به جایگاه
اجتماعی آستان قدس رضوی در جامعه و ملاحظات آن زمان در مورد استفاده از این
فن مطرح بوده، نشان می‌دهد که عکاسی تا چه اندازه توانسته بود در جامعه نفوذ کند و
مقبولیت عام یابد.

در اسناد آستان قدس رضوی به نام چند عکاس بر می‌خوریم که از این دستگاه موجب دریافت می‌کردند و ظاهراً این امر از سال ۱۳۲۰ ه. ق. متداول شد. طبق منابع، در این سال به نام میر آقا عکاس باشی آستانه اشاره می‌شود.^{۱۶} اما در اسناد از سال ۱۳۲۶ ه. ق. به بعد نام این عکاس دیده می‌شود که از آستان قدس رضوی موجب دریافت کرده است.^{۱۷} ظاهراً این فرد تا سال ۱۳۳۰ ه. ق. در قید حیات بوده و در این سال فوت کرده؛ زیرا طبق اسناد، حقوق وی به ورثه‌اش رسیده است. در اسناد سال ۱۳۳۰ ه. ق. از این فرد به نام میرزا آقا عکاس باشی، آقا محمد آقا میر عکاس باشی و میر آقا عکاس باشی یاد شده است.^{۱۸}

از دیگر عکاسانی که از آستان قدس رضوی موجب دریافت نموده و با عنوان عکاس باشی آستان قدس از آنها یاد شده، آقا سید رضای قوام السادات عکاس باشی می‌باشد که در سال ۱۳۲۱ ه. ق. از آستان قدس رضوی موجب دریافت نموده است.^{۱۹} محمد علی میرزا عکاس نیز از جمله عکاسانی می‌باشد که بابت عکس برداری از مراسم روضه خوانی، از آستان قدس رضوی انعام دریافت کرده است.^{۲۰} وظیفه این عکاسان همچنان که در اسناد قید شده، عکس برداری از اماکن متبرکه و مراسم مذهبی بوده که بابت آن موجب یا انعام دریافت می‌کردند. پرداختها دو صورت داشته است: یا به صورت مستمری سالیانه^{۲۱} بوده و یا به صورت موردی در قبال برداشتن عکس یا عکسهای، در قالب انعام و یا دست‌مزد پرداخت می‌شده است.^{۲۲} متأسفانه نمونه عکسی از این عکاسان در مجموعه آستان قدس رضوی یافت نشد. برای نمونه چند سند مربوط به پرداخت موجب آنها در ادامه معرفی خواهد شد.

نمونه‌ای از نوشته عبدالله قاجار بر پای عکسها